

HET LAARDER WASMEER

Veranderingen in landschap en waterkwaliteit
en de gevolgen voor de vogelwereld.

Jelle Harder

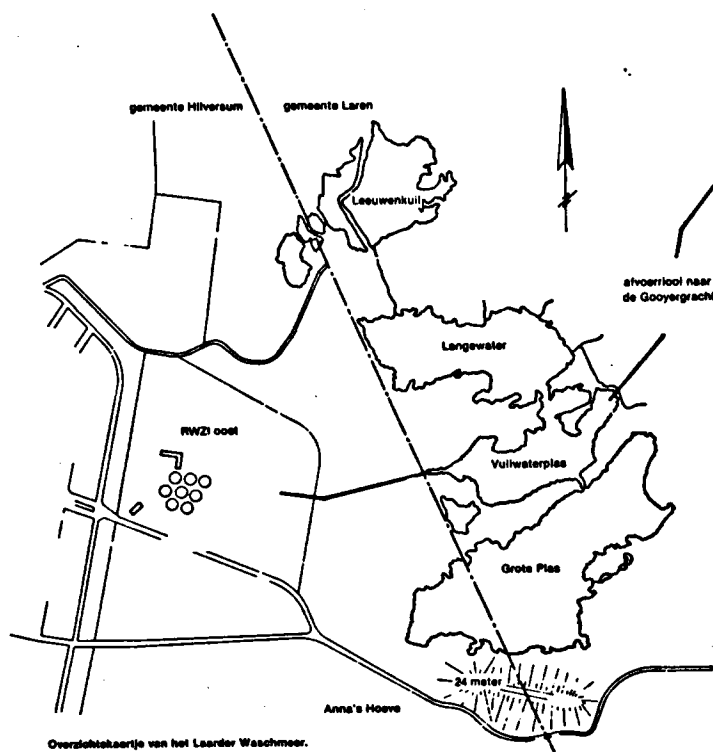
Inleiding.

Op oude kaarten van het Gooi en omgeving is te zien dat er in vroeger tijden vier vennen in het Gooi aanwezig waren. Zo'n kaart is bijvoorbeeld de "Nieuwe kaart van Gooilandt" uit 1724-1736. Daarop zijn duidelijk zichtbaar het ven nabij Kievitsdal, het ven op de Monnikenberg, het Hilversums Wasmeer en het Laarder Wasmeer. Heden ten dage zijn deze vennen nog steeds aanwezig. Van oorsprong hebben die vennen een oligotroof (voedselarm) karakter. Door allerlei oorzaken is dit karakter grotendeels of geheel verloren gegaan. Op de bovengenoemde kaart is het Laarder Wasmeer afgebeeld als een groot heideven met westelijk ervan nog een tweede vennetje. Op de "Wandelkaart van Gooi en Eemland" uit 1913 is slechts één ven getekend. Het terrein westelijk ervan wordt op andere kaarten uit die tijd aangeduid als een vochtig en drassig gebied.

Hierdoor ontstaat de indruk dat, afhankelijk van het seizoen en de weersgesteldheid in een bepaald jaar, de omgeving van het grote ven, de Grote Plas, meer of minder nat was. Met andere woorden of er sprake was van een tweede ven of dat er slechts een wat vochtig heidegebied was. Oude foto's uit de jaren dertig versterken deze indruk.

Uit genoemde kaarten en foto's valt tevens op te maken dat de wijdere omgeving van het Laarder Wasmeer bestond uit heidevelden met stuifduintjes en zandverstuivingen. Er was weinig begroeiing van bomen en struiken. Aaneengesloten boomgroepen kwamen niet voor.

In de afgelopen vijftig jaar zijn hierin echter grote veranderingen gekomen.



Het water.

De gebeurtenissen die van invloed zijn op de kwaliteit en de kwantiteit van het water voeren terug tot het einde der negentiende eeuw. De gemeente Hilversum moest namelijk een oplossing vinden voor de sterk toenemende stroom afvalwater van huishoudens en industrie. Daartoe werd in 1876 vanaf het station van Hilversum een sloot gegraven die uitmondde in een kom van 40x60 meter. Deze kom bevond zich in de heide, niet ver van het Laarder Wasmeer. Aangezien de bergingscapaciteit van deze kom op den duur te klein bleek werden in 1901 de eerste vloeivelden aangelegd met een oppervlak van 1 hectare. Later werd dit uitgebreid tot 6 hectaren. Het drainagewater van deze vloeivelden werd na 1910 afgevoerd naar de vochtige heideplasjes naast het grote, schone oorspronkelijke ven. Langzaam maar zeker ontstond hierdoor een tweede plas, welke "vuilwaterplas" werd genoemd. De capaciteit van deze opvang werd in de volgende jaren vergroot door aangrenzende gebieden eveneens geschikt te maken voor het drainagewater. Op deze manier ontstonden plassen als "Langewater" en "Leeuwenkuil".

De kwaliteit van het aangevoerde water liet nogal te wensen over. Om hierin verbetering te brengen werd er in 1940 een rioolwaterzuiveringsinstallatie in gebruik genomen. De vloeivelden werden opgeheven en het meeste afvalwater bereikte nu via een gesloten pijpleiding de zuiveringsinstallatie. Het gezuiverde afvalwater, effluent, werd geloosd op de vuilwaterplas van het Laarder Wasmeergebied. Dit effluent bevatte echter nog zoveel afvalstoffen, dat de kwaliteit van het water na enige jaren weer slechter werd. Fosfaten, ammonium en zware metalen zorgden er voor dat het water in de jaren zestig gekenschetst werd als stinkend en dood water.

Voor het water in de Grote Plas waren deze veranderingen het grootst. Pas in 1946 kwam er namelijk een waterverbinding tot stand tussen deze plas en de vuilwaterplas. De aanleg hiervan had tot gevolg dat ook de Grote Plas in korte tijd sterk vervuilde. Voordien werd er door Laarders en Hilversummers nog regelmatig gezwommen en vis gevangen.

Omdat een nog grotere infiltratie van effluent ongewenst was kwam in 1965 een drie kilometer lange buisleiding tot stand, die de Vuilwaterplas verbond met de Gooijergracht. Vandaar werd het afvalwater verder gevoerd naar het Eemmeer. De hoeveelheid afvalwater die sindsdien nog in de bodem van het Wasmeer infiltreerde liep hierdoor terug van circa 2,5 miljoen m³ naar 80.000 m³ per jaar.

In 1975 werd deze buisleiding doorgetrokken naar de rioolwaterzuiveringsinstallatie. Om uitdroging van de plassen te voorkomen moest echter nog wel effluent ingelaten worden.

In 1983 veranderde ook deze situatie. Sindsdien kon namelijk vrij schoon water ingelaten worden dat wordt opgepompt door de Amsterdamse Drinkwatermaatschappij. Dit water kan worden aangewend omdat het ongeschikt is als drinkwater tengevolge van een lichte verontreiniging met tri-chloride. Zodoende kwam er na circa honderd jaar een einde aan de infiltratie van al dan niet gezuiverd afvalwater in of nabij het Laarder Wasmeer.

Visetende vogels.

Door de slechte toestand van het water kon er geen vis leven in de plassen. De macrofauna stelde weinig tot niets voor. Door de aanleg van buisleidingen in 1965 en 1975 verbeterde de kwaliteit zienderogen. Er werden in watermonsters steeds meer kreeftachtigen, larven en watervlooien vastgesteld. Dit resulteerde erin dat vanaf 1978 weer vissen gezien werden in de Grote Plas. In 1982 werd er door het Goois Natuurreservaat, de beheerder van het gebied, ook nog wat vis uitgezet die elders dood dreigde te gaan. Toen Ben Blessing in 1984 een aantal proefbevissingen in het Laarder Wasmeer uitvoerde stelde hij zeker tien soorten vis vast. Er werden behoorlijke aantallen gevangen, grote en kleine en uiterlijk in goede conditie.

Het kon niet naders dan dat de vogelwereld hierop zou reageren, de vraag was allen: hoe?

Sinds de jaren 1930-1940 was de Geoorde Fuut broedvogel in het Laarder Wasmeer. In 1975 en 1976 waren er 14 paartjes. (De landelijke populatie schommelde toen rond de vijftig paren). In 1979 was er sprake van zeven broedparen.

Daarna werd deze soort als broedvogel niet meer vastgesteld. Ook op de doortrek is zij zeldzaam. Een dergelijk verhaal zou ook over de Dodaars verteld kunnen worden. Een terugval van circa 6 paar naar jaarlijks 0-3 paar.

Bij de Fuut verliep het een en ander echter precies andersom. In 1979 was er een broedpoging en in 1980 broedden er drie paartjes. De laatste jaren schommelt de stand tussen de 10 en 15 paren. De komst van broedende Futen en de ontwikkeling van de stand is uiteraard gemakkelijk te verklaren door de aanwezigheid van voldoende vis als voedsel.

De verdwijning van de Geoorde Fuut en de achteruitgang van de Dodaars is wat ingewikkelder.

Naar mijn mening zijn er twee oorzaken aan te voeren. In de eerste plaats ten aanzien van het voedsel van beide soorten. Uit de literatuur blijkt namelijk dat vissen, Geoorde Furen en Dodaarzen grote overeenkomsten in voedselkeuze hebben. Vanuit deze kennis bestaat bij mij het sterke vermoeden dat hier sprake is van voedselconcurrentie tussen enerzijds de vissen en anderzijds de genoemde fuutachtigen. Hopelijk ontstaat er op den duur weer een zeker evenwicht tussen het aantal vissen, de hoeveelheid voedsel en de aanwezigheid van Geoorde Futen en Dodaarzen.

Een tweede mogelijke oorzaak van het verdwijnen van de Geoorde Fuut heeft misschien te maken met agressief gedrag van Futen ten opzichte van Geoorde Futen.

Dit laatste is in het Laarder Wasmeer vastgesteld.

Er zijn ook niet-broedvogels die voordeel hebben gehad van het schoner worden van het water en de aanwezigheid van voldoende vis.

Zo nam het aantal Blauwe Reigers dat foeragerend aanwezig is in de loop der tijd toe. Ook een soort als de Aalscholver werd een normale verschijning. Vóór circa 1980 was een zwemmende Aalscholver een zeldzaamheid. Er zijn enkele oude waarnemingen van een exemplaar op de Grote Plas. Door de aanwezigheid van voldoende voedsel werden nadien Aalscholvers gezien op vrijwel alle plassen. In het voorjaar en in de zomerperiode is het nu gebruikelijk één tot vijf exemplaren waar te nemen.

Een grote verrassing betrof ook de waarnemingen van Grote Zaagbekken en Nonnetjes op het Laarder Wasmeer. Van de Grote Zaagbek waren tot 1980 slechts vijf waarnemingen bekend. In de winter 1980/1981 kwamen er plotseling twaalf waarnemingen van onder andere 36, 22 en 16 exemplaren. Sindsdien is de soort iedere winter waargenomen. Het Nonnetje werd bijna jaarlijks gesignaleerd, maar meestal betrof dit één of twee exemplaren. Door de slechte waterkwaliteit werd in de periode 1956 tot 1976 echter geen enkele waarneming van een Nonnetje in het gebied gedaan. Sinds de nadien verbeterde waterkwaliteit was ook bij deze soort sprake van een duidelijke toename. Niet alleen het aantal waarnemingsdagen nam toe maar ook het aantal vogels per waarnemingsdag. Er werden groepen tot twintig exemplaren gezien.

Kleine rietvogels.

In de loop der jaren is er voor de rietvogels ook het nodige veranderd. In de jaren veertig was het oppervlak aan riet beduidend minder dan thans. Door diverse oorzaken nam de oeverlengte plaatselijk toe, ontstonden steeds bredere rietkragen en groeiden inhammen in de oevers dicht met riet en lisdodde.

Langzaam maar zeker verschenen er ook meer struiken en bomen in het riet.

Op die manier ontstonden ruigtes en aaneengesloten bosjes.

In dit veranderende landschap is het meeste te zeggen over de Kleine Karekiet.

In de verslagen van "Vogelwaarnemingen Gooi" zien we dat er in 1943 circa 15 paartjes als broedvogel genoteerd werden. Uit eigen inventarisaties blijken er in 1966 reeds 46 paren aanwezig te zijn. Daarna volgt er een afname in 1970: 12 paren. Een verklaring hiervoor kan wellicht gezocht worden in een "wegzuigeffect" naar het in 1968 drooggevalen Zuidelijk Flevoland. Aldaar ontstonden teinduizenden hectaren rietveld. In 1976 was het aantal broedparen geleidelijk weer toegenomen tot 41 paar. Daarna steeg het aantal nog verder en het varieert nu tussen de 65 en 80 broedparen. Voor de toename van het aantal moet misschien weer een link met Flevoland gezocht worden. Je kunt je namelijk voorstellen dat met het steeds verder in cultuur brengen van de rietvelden aldaar er een "uitstralingseffect" ontstond. Soortgelijke ervaringen zijn er ook met Baardmezen en Kiekendieven.

Door de komst van steeds meer bosjes in het riet werd dit biotoop steeds interessanter voor de Bosrietzanger. Waarschijnlijk broedt de soort vanaf circa 1965 in het gebied. Oudere waarnemingen ontbreken. Sindsdien varieert het aantal paren jaarlijks tussen de 3 en 7 paren.

Een wat minder rooskleurig verhaal betreft soorten als Grote Karekiet en Rietzanger. Eerstgenoemde was in 1943 met circa tien paren aanwezig als broedvogel (Vogelwaarnemingen Gooi). In het begin van de jaren zestig vermeldde Frencken en Reij dat de soort "vrij algemeen" en "veel" voorkomt. Broedvogeltellingen in 1966 stellen deze soort echter niet meer als broedvogel vast. Ook daarna is er geen broedgeval meer geweest.

In Vogelwaarnemingen Gooi wordt voor de Rietzanger opgegeven dat deze soort er in de jaren veertig met "enkele" paren broedde. In 1966 waren er veertien broedparen, in 1967 zeven paar. Het laatste broedgeval dateert van 1975.

Over oorzaken van achteruitgang en verdwijnen van Grote Karekiet en Rietzanger in het Laarder Wasmeer is niets bekend. Aannemelijk is echter dat die oorzaken vooral buiten het gebied gezocht moeten worden, met name de situatie in de winterverblijven.

Een dichtgroeiend landschap.

In de inleiding werd al aangegeven dat de omgeving van het Laarder Wasmeer in de jaren dertig en veertig een erg open karakter had. Toen in 1959 het gebied ter grootte van circa 85 hectaren met een raster voor het publiek werd afgesloten, was er al meer opslag van vliegennet, Amerikaanse vogelkers en Drents krentenboompje. Met de afsluiting voor het publiek werd ook het beheer voor het complex bepaald. Het Goois Natuurreservaat stelde dat het gebied de komende jaren "tot rust moest komen". Men ging in die tijd uit van de ideeën dat een natuurgebied zoveel mogelijk aan z'n lot moest worden overgelaten. Dat betekende in de praktijk dat er, behoudens het vrij houden van paden en enkele watergangen, geen beheer werd uitgevoerd. Wel werd er later zo nu en dan een stukje riet gebrand. Een echt plan hiervoor was er echter niet.

Tot begin 1987 is dit beheer van "niets doen" volgehouden. Het gevolg hiervan was dat er ieder jaar weer meer struiken, bomen en ruigtes bij kwamen. De open heideveldjes raakten hiermee begroeid, de stuifduintjes en de zandverstuivingen kwamen hierdoor steeds meer in de luwte te liggen. Dit had weer tot gevolg dat mossen, grassen en tenslotte struiken en bomen zich er konden vestigen. Op deze manier groeiden grote open gebieden steeds verder dicht.

Dezelfde tendens deed zich voor bij een tweetal vochtige heidegebiedjes. Bosopslag, uitdroging, vergrassing en verdwijnen van Klokjesgentiaan en Zonnedauw waren het gevolg.

Ook de aanwezige weilandjes ondergingen veranderingen. Deze uit oude volks-tuintjes ontstane gebiedjes verruigden of raakten met mos of bosopslag begroeid. De omliggende bosjes kapselden de weilanden steeds meer in.

Deze ontwikkeling van open naar gesloten gebied had grote gevolgen voor de vogelstand. Met name in de afgelopen 20 jaar is dat goed vastgelegd.

Door het dichtgroeien verdwenen zo na 1972 de Patrijs en de Kievit. In 1973 broedde de Kuifleeuwerik mogelijk nog met één paar. Nadien was deze soort afwezig. Dientengevolge waren er ook de laatste broedgevallen van Kneu (1976), Grasmus (1979) en Ringmus (1983).

In de onderzochte periode bleven twee soorten constant. Zo is de Groene Specht jaarlijks met 1-3 paren aanwezig. De Fitis schommelt ieder jaar tussen de 19 en 27 paren. Opvallend hierbij is wel dat in de loop der jaren de verspreiding over het gebied is veranderd. Terreingedeelten waar in 1966 veel Fitissen broedden zijn nu geheel dichtgegroeid. Op andere delen die aanvankelijk open waren is nu voldoende opslag van bomen en struiken om zo een geschikt Fitis-biotoop te vormen.

Er zijn acht vogelsoorten waarbij sinds circa 1966 sprake is van een toename. Het aantal Houtduiven werd in 1966 vastgesteld op 20 paar. In 1979 was dat opgelopen tot 33-41 paar.

Van de Tortelduif is bekend dat er tussen 1940 en 1975 jaarlijks tussen de één en drie paren broedden. Daarna nam het aantal toe tot jaarlijks 4-8 paren.

In 1966 werd het aantal broedende Merels vastgesteld op 16 paar. Als liefhebber van bosjes en boomgroepen kon ook de Merel toenemen. In 1977: 37-41 paar.

De veranderingen bij de Roodborst zijn spectaculair te noemen. Tussen 1966 en 1980: 3-6 paar. In 1985 was het aantal broedvogels opgelopen tot 25 paar! De plaatselijk toenemende ondergroei, de aanwezige dode struiken en bomen die overwoekerd raken met kruiden en een toenemend aantal braamstruiken zullen hier zeker een bijdrage aan geleverd hebben.

Een overeenkomstige ontwikkeling vertoont de stand van de Winterkoning. In 1966 nog maar één paar, in 1977 reeds zeven paren. Na de strenge winter van 1978 bedroeg het aantal broedvogels in 1979 nul paar! Er trad echter een snel herstel op en de laatste jaren bedraagt de populatie 10-15 paar. De strenge winters van de afgelopen twee jaar hadden opvallend genoeg geen invloed op de stand.

De Tuinfluiter is een vogel die in het Wasmeer graag vertoeft in de beboste oeverzône van de plassen. In 1966 waren er 13 paar. In 1979 was het aantal toegenomen tot 20 paar. De indruk bestaat dat er daarna sprake is van een lichte afname. Het verder dichtgroeien van geschikte biotopen kan hier debet aan zijn.

De Tjiftjaf reageerde als vogel van de wat ouder en dichter wordende bosjes ook positief op alle veranderingen. Van 11 paar in 1966 steeg het aantal tot 21-25 paar in 1985.

Ook de Fazant hoort in deze beschrijving thuis. In 1966 werd de soort als "algemeen" genoteerd. Voor 1971 staan circa 25 paar op de broedvogellijst. Daarna nam het aantal af. Hiervoor is wel de volgende verklaring te geven. Sinds november 1971 worden namelijk vossen in het gebied aangetroffen. Uit prooien, die in vosseholen werden gevonden, blijkt dat de Fazant een deel van het voedsel van de vos uitmaakte. De laatste jaren schommelt de fazantenstand tussen de 5 en 10 paren. Het lijkt er dus op dat er een zeker biologisch evenwicht is ontstaan tussen de fazanten en de vossen.

Een nieuwe interessante groep zijn de vogelsoorten die zich in het dichtgroeende landschap hebben kunnen vestigen. Er zijn tot nu toe negen soorten die hiervan profiteerden.

Zo vermeldt Frencken in zijn vele notities over het Wasmeer dat hij op 25 mei 1953 een Zwartkop waarneemt. Hij onderstreept de waarneming en geeft daarmee aan dat het bijzonder is. Andere gegevens uit die tijd zijn niet aanwezig. In 1966 leveren de broedvogeltellingen één paar op. De stand ontwikkelt zich dan tot 10-17 paar vanaf 1982.

Zwarte Kraaien werden overvliegend en foeragerend wel eens waargenomen. Sinds 1970 kon deze soort ook in de broedvogellijst worden opgenomen met jaarlijks 1-3 paren.

De Grote Bonte Specht was in 1970 ook een nieuwkomer. De soort broedde met één paar in een nestkast. Dit bleef enkele jaren zo. De laatste jaren is het aantal paren opgelopen en handhaaft zich tussen de twee en vijf paren. Er wordt echter niet meer van nestkasten gebruik gemaakt maar uitsluitend van natuurlijke hollen. Een leuke ontwikkeling ten gevolge van de ouder wordende bomen.

Vanaf 1975 kon ook de Holenduif als broedvogel vastgesteld worden. Evenals bij de vorige soort broedde het eerste paartje ook in een nestkast. In 1982 waren er zelfs vijf broedparen, waarvan twee in een nestkast. Daarna nam het aantal weer wat af.

De grootste holenbroeder die zich in het gebied vestigde was de Bosuil. In 1981 één paar in een nestkast, in 1985 een mogelijk broedgeval nabij de Leeuwenkuil en in 1986 en 1987 weer als broedvogel in dezelfde nestkast.

Vervolgens verscheen in 1981 de Boomkruiper als nieuwe soort. Jaarlijks broeden nu 2-5 paren uitsluitend in natuurlijke holten in het gebied.

In 1982 en 1983 was er al een opvallend aantal zomerwaarnemingen van de Buizerd. Met zekerheid werd in 1984 een broedgeval vastgesteld toen bij toeval het nest ontdekt werd. In de jaren daarna wordt broeden wel vermoed maar er zijn geen nesten of jongen waargenomen.

Het buizerdnest van 1984 werd in 1985 verrassend genoeg overgenomen door de Havik. Ook in 1986 en 1987 was dat nest bewoond door deze roofvogelsoort. Als laatste nieuwkomer kan genoemd worden de Bonte Vliegenvanger. In 1985 één paar en in 1986 zes paren. Ook hier, zoals in vele andere gebieden, broedde deze soort alleen in de nestkasten.

De toekomstige ontwikkeling.

Wat zal er in de toekomst met het Laarder Wasmeer gaan gebeuren? Welke ontwikkelingen gaan we tegemoet? Zullen er soorten verdwijnen? Of zullen er juist soorten zich vestigen?

De laatste jaren worden er buiten de zomerperiode regelmatig waarnemingen van een Roerdomp gedaan. Het lijkt nog een kleine stap te zijn tot vestiging in het gebied. De Purperreiger wordt in de zomerperiode vrij frequent aangetroffen met 1-3 exemplaren. Zelfs baltsgedrag wordt gezien. Wat kunnen we hiervan verwachten?

Andere mogelijke broedvogelsoorten die zich af en toe of regelmatig laten zien zijn Sperwer, Nachtegaal, Wielewaal en sinds kort de Sprinkhaanrietzanger. Inmiddels heeft de beheerder, de Stichting Goois Natuurreservaat, ingezien dat het gebied niet langer aan z'n lot overgelaten kan worden. Het gebied zou nog verder dichtgroeien en z'n charme van een betrekkelijk klein gebied met een grote verscheidenheid aan biotopen snel verliezen. Dat laatste moet dus worden voorkomen.

Ook de Minister van Landbouw en Visserij heeft de grote natuurwaarde van het Laarder Wasmeer onderkend. In 1986 werd het gebied dan ook onder de Natuurbeschermingswet gebracht. Vanuit deze aanwijzing dient er nu een gedegen beheersplan te worden opgesteld. Een broodnodige zaak!

Het Goois Natuurreservaat realiseert zich dat ook. Vooruitlopend hierop is men begin 1987 begonnen een aantal terreingedeelten gedeeltelijk open te kappen. Een zeer goede maatregel is bovendien dat er vanaf april 1987 een groep van 15 Charolaiskoeien rondloopt binnen het praster. Grote hoeveelheden gras, vogelkers, riet en zelfs brandnetels en distels worden door deze dieren naar binnen gewerkt. Hun aanwezigheid is al duidelijk zichtbaar. Voor het oppervlak en de structuur van de vegetatie zullen de ingrepen van de mens en de begrazing door de koeien grote gevolgen hebben. Dit alles geeft voor de toekomst genoeg redenen om te blijven onderzoeken hoe de vogelstand hierop reageert en zich verder ontwikkelt.